

Részlet a szerző Fehér kakas, vörösbor című készülő életrajzi könyvéből

1973-ból (tulajdonképpen még 1971-ből, de így sem késő, sőt tanulságosabb) tartozom magamnak egy másik történet megírásával, legalábbis a körvonalazásával. Pontosabban: újragondolásával. Közzájón forgott megnevezéssel: a *Kántor-Lángról* van (ismét) szó. Ez a páros-név nem feltétlenül a halhatatlanság bizonyítéka, talán nem is szitokszó. Ha arra gondolok, hogy a szakmán belül milyen hangzása volt a *Nagy Pintérnek*, nem is tudom... Ránézek az íróasztalommal szemközti falra, a csak létrával elérhető, bőrbe kötött irodalomtörténet vastag darabjaira (édesapám György Lajos özvegyétől vásárolta meg nekem), és elbizonytalanodom; hányszor is másztam fel valamelyik kötetért a magyar irodalomtörténet e jeles munkájának? Az viszont biztos, hogy a Kántor-Láng két kiadása, az 1971-es első és az 1973-as második, a javított, kisebb helyen elfér, súlya elviselhetőbb. Kortársaink, a könyvünkben „feldolgozottak” nem mindegyike gondolta így – és véleményének hangot is adott.

A Forrás volt-e a bűnös vagy az Akadémia?

Két akadémiát fogok említeni, mindkettő úgymond tudományos, mindenestre nem „művészeti” (Fekete György-féle) – az egyik a magyar, a másik a román. A történet eleje és vége. Újramondom.

Budapesten jártam, vagy rokonlátogatás címén, vagy valamelyik konferencián. Bodnár Gyurika keresett meg (kollégái az Irodalomtörténeti, majd az Irodalomtudományira váltott Intézetben, barátai, a legfőbb barát, a nála három fejjel magasabb és sok kilóval több Czine Miska, a női nem körében is sikeresebb, így nevezte őt, a kicsinyítő képzőt tőle, tőlük vettem át). Meglepő ajánlatot kaptam: az intézetük szerkesztésében készülő, az 1945 utáni magyar irodalom történetét összefoglaló, új nagy sorozat számára írjam meg a romániai részt. Hát ez valóban meglepett. Igaz, jó évtizednyi irodalomkritikusi gyakorlattal és több kötetrel a hátam mögött nem tűnt teljesen abszurdnak a felkérés, mégis mindjárt eldöntöttem magamban, és meg is mondtam Gyurikának: ezt a munkát csak úgy vállalom, ha Láng Guszti barátom is beszáll, együtt vállalkozhatunk a könnyűnek nem ígérkező feladatra. Hazaérkezve megtárgyaltuk Gusztival a dolgot, nem kellett sokat gyözködni, elosztottuk magunk között a munkát; ő írja a bevezető fejezeteket, a visszapillantást a két világháború közti évekre és a prózát, én a lírát és a drámát, aztán kölcsönösen végigolvassuk a gépiratot, összehangoljuk véleményünket (ez nem lesz nehéz); a könyvészet összeállítására általunk felkért Reischel Arthur plébános urat, azaz Réthy Andort természetesen szintén együtt biztatjuk, konzultáljuk – ami annál is könnyebbnek bizonyult, mert a jó kedélyű római katolikus lelkész preferansz-partiink biztos résztvevőjének számított. Egymás unszolására szintén szükség volt (kissé eufemisztikusan mon-

dom így), az idő szorított (ezt-azt átvállaltam Gusztitól) – bár utólag világossá vált, hogy a budapesti szerkesztés befejezésére, a negyedik kötet, *A határon túli magyar irodalom* megjelenésére újabb éveket, több mint évtizedet kell várni. Mi viszont elég hamar elkészültünk, önálló munkánkat, mint korábban már leírtam, felajánlottuk Domokos Gézának, azaz a bukaresti Kriterionnak. Géza egyből ráharapott – 45 év múltán is jól emlékszem a jelenetre. Láng Gusztival mindjárt közöltem a most már hivatalos itthoni esélyt, biztonságot, és 1971 végére, Deák Feri borítójával megjelent a könyv, *Romániai magyar irodalom 1945–1970* címmel.

Olvashatóvá vált tehát kétségtelen büszkeségünk, a Forrás első (és második) nemzedékének kanonizálása. Nem annak szántuk, de sokak szerint azzá lett. Valószínűleg így igaz, hiszen meg sem született volna előzetes kritikusi gyakorlatunk nélkül, aminek ugyanakkor (Páskándi Géza, Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár mellett) része az előttünk érkezett nemzedék, a Kányádi Sándorék, Bajor Andorék írói munkásságának folyamatos szemlézése, az Utunkban, a Korunkban, sőt az Igaz Szóban vállalt-végzett addigi munkánk. (1967-ben nyilván nem sejtettem, hogy saját lapomban, a *Kövekkel*, erre készülök.)

És elindult a lavina. Az elismerő-elfogadó kritikáké és a durva támadásoké. Egy darabig gyűjtöttem őket, most kényzbe viszont csak rövid lista kerül, huszonegy nevet találok egy cédulán, tizenegy folyóiratból. Gáll Ernőtől és Balogh Edgártól Tamás Gáspár Miklósig, Kósa Lászlóig, Bajor Andortól Szócs Kálmánig és Farkas Árpádig íveltethető a névsor, amelyből itt nem emelem ki a gyalázkodókat. Maradok csupán néhány címnél: *Irodalmunk története és ami mögötte van; A szövegre merőlegesen; Mennyiben „bölc s a mérték”?*; *Mellőzött történetiség; Szenvedélyes körkép; Elvont kézzelfoghatóság*. A sikernek – és a támadásoknak – köszönhető második kiadás utószavában, 1972. május 22-re dátumozva, több mint félszáz bírálatra, glosszára, vitacikkre utalunk, ez a szám nagyjából megduplázódott, talán már 1973-ig, egyszóval vastag kötetet lehetne összeállítani a visszhangból, az erdélyi (a romániai magyar), a magyarországi, sőt a román irodalomszemlélet, irodalompolitika korabeli állapotát jellemző kötetet.

Most inkább azt próbálom reprodukálni, mi-miért-hogyan változott az új kiadásban. Hát először is a védőborító fekete-fehére barnára módosult, világosszürke alapon. A fekete-fehér, azt hiszem, igazabbnak hatott, utóvégre kertelés nélkül akartuk elmondani, mit tartunk jónak az újabb termésből és mit rossznak, meghaladni szükségesnek a proletkult, a népi demokráciának nevezett szakasz ötvenes években még igencsak uralkodó selejtes termékéből. Persze helyel-közzel árnyalni az erkölcsi-esztétikai ítéletet, bővíteni némely írói pályák sommás összefoglalásán: reális igényként jelentkezett. Hogy ezt megtehessük, Guszti javaslatára (valahol látott ilyen megoldást) készítettünk a nyomdában az első kiadáshoz képest dupla terjedelmű bekötött példányt, üres lapokkal a nyomtatott oldalak közt. Nézem a nálam lévő vastag Kántor–Lángot (feltételezem, Guszti is őriz egyet), így könnyen összehasonlítom a szövegváltozatokat. Amihez ma nincs szükségem emlékeztetőre, az a többször is emlegetett néhány sor Hajdu Győzőről, *A második kritikusnemzedék* alfejezetben;

telitalálatnak vélt, büszkén hangoztatott mondatomat H. Gy. egyetlen kötetéről, a *Műhelyről*: „helyenként az irodalomkritika látszatát kelti” – kiadói kérésre fel kellett cserélnem erre a lapos szövegezésre: „...hű tükre inkább irodalompublicisztikai, semmint kritikai ténykedésének”. Még egy, jobb szívvel idézhető példát említek az 1944/45-öt követő évek költőinek középső nemzedékét jellemző, lapszéli kiemelésből. A többek közt Szemlérre, a két Horváthra, Méliuszra, Kiss Jenőre vonatkozó bekezdés mellett ez a már eleve eufemisztikus minősítés futott: „A félreértett elkötelezettség.” Kérésre tovább szelídítettem, így: „»Tyrtaiosi kérdések« és a félreértett elkötelezettség.” (A „tyrtaiosi kérdések” már szerepelt a benti szövegben, Gaál Gáborra hivatkozással, 1949-ből; GG Majakovszkijt állította példának Horváth Imre és társai elé, úgy véelve, hogy a »tyrtaiosi kérdések« nem békíthetők össze a vers egyéni, személyes jellegével, az »esztétizálással«). Ez persze maradhatott.)

Nem említettem a legfőbb, új cenzurális előírást: a második kiadás címében, minden érvelésünk ellenére, nem engedték az elsőben még természetes évszámot leírni. Hiába mondtuk, hogy 1944. augusztus 23-án, Románia felszabadulásának hivatalos napján (ami Erdély nagy részében a szovjet és román csapatok októberi bevonulását jelentette) nem változott meg az erdélyi magyar irodalom – az új cím ez lett: *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. A kisebb-nagyobb kompromisszumok ellenére azonban sikerként könyvelhettük el könyvünk 1973-as újrakiadását, nem utolsósorban a nekünk ítelt akadémiai díj által „hitelesítve” tudva ítéleteinket. (Tudomásom szerint Méliusz József volt az ajánlónk a Román Tudományos Akadémián.)

Február – kilencven

Lapozgatva újkori (? – bő negyven évvel ezelőtt lezárult!) irodalomtörténetünk két kiadását, Jánosházy György nevén akad meg a szemem. Születési dátuma 1922 – most a lezáró évet, 2015-öt is oda kellene írni. Meg sok egyebet. Az 1971-es szöveg bővült, kritikai hangja enyhült 1973-ban, pontosabban konkretizálódott, hogy miben véljük tetten érni nála az egyoldalú, szociologizáló megközelítéseket, az esztétikai sajátosságok szem elől tévesztését világirodalmi tárgyú esszéiben, jegyzeteiben; de legalább kapott egy pozitívabb mondatot a Katonáról, Vörösmartyról, Madách drámáiról írt esszéiért. Idén februárban, 93. évében bekövetkezett halála ébreszti fel lelkiismeretemet: ennél bizonyára többet érdemelt volna tőlem a kézikönyv-szövegezésben. Nem azért, mert pár évig kollégák voltunk a Korunk szerkesztőségében, sőt 1962-ben együtt kaptuk a pártos-elvtársi elmarasztalást (Gyuri csak a kozmopolitizmus bűnében találtatva társ-bűnösnek, a „nacionalizmus” maradt egyedül nekem); főként műfordítói munkásságát lehetett volna jobban kiemelni. Már közel a kilencvenhez, még mindig ontotta Shakespeare-drámák fordítását a Látóban. Saját versei ugyancsak több elismerést érdemeltek volna, szemben azzal a régi, Korunknak felajánlott pártköszöntőjével.

Jánosházy nem olvashatja ezt az én kétségtelenül felemás rá emlékezésemet, mint ahogy az a másik három kilencvenes halott ismerősöm, barátom, akikkel sosem volt konfliktusom. Ábécé szerint sorolva a februárban meggyászoltakat: a filmrendező-díszlettervező Banovich Tamás, a folklorista Erdélyi Zsuzsa, a grafikus Kuszto Endre. Banovichcsal sokat, jókat beszélgettünk szép budai villájukban, a Tamási Áron nevét viselő, hegynek futó utcában. A legemlékezetesebbnek egy meleg nyáresti vacsora maradt meg, Erzsikével együtt lehattunk Anna és Tamás meghívottjai, s az éjszakába nyúló vendégség két filmes híressége tette színessé ottlétünket: Jancsó Miklós és Hernádi Gyula. A Jancsó-filmek feltétlen híveként most a forgatókönyvírójával is találkozhattam; Hernádit mint prózaírórt már felfedeztem magamnak, *Folyosók* című prózáját talán még az Új Írás hasábjairól – egy Jancsóval közös színházi produkciójukért egyszer Miskolcra is leutaztam. Banovich Tamással pedig Laci fiamnak köszönhetően sűrűsödtek találkozásaink. Utoljára a *Mancs* forgatásán futottunk össze, Tamás a Laciék játékfilmjében az utolsó díszlettervezői „alakításával” volt jelen; távolról már nem ismert meg, de aztán a stáb-kocsiban egy kávé mellett végtelenül mesélt, egészen addig, amíg István fiamékkal, Geanival, Dáviddal el kellett búcsúznunk a farkaskutyák nem csak gyerekeket vonzó filmező csapatától.

Erdélyi Zsuzsa, a kritikus, filozófus Erdélyi János unokája nem mint egy 19. századi híresség, Madách kemény szavú bírálójának leszármazottja marad meg az én tudatomban – „saját jogon” lett ő ismert személyiség: a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* archaikus népi imádságai a hetvenes évek közepén szenzációnak számítottak. Hévízen, Major-Zala Lajos házában ismerkedtünk meg, az induló Csokonai Társaság jeles értelmiségi közegében, és az újratalálkozások noha rövideknek bizonyultak, megőrizték az ismerkedés pozitív hangulatát.

Kuszto Endréről elmondhatom, hogy a saját halottamként búcsúztattam, igaz, csak a távolból. (Valamikor Szász János közölte, időről időre, *Saját halottaim* cím alatt országra-világra kitekintő búcsúztató jegyzeteit a Korunkban.) Meg nem tudom számolni, hol és hányszor voltunk együtt, főként Kolozsvárt (kis sötét, Tímár utcai műtermében is, ahová Szervátiusz Jenő után költözött), kiállításokon, itthon nálunk, a Mikes Kelemen utcában, ahol a szobák falának díszei közt a Kuszto-szénrajzok állandó helyhez jutottak, egy pedig az *Itt valami más van (Erdélyi krónika 1911–1959)* borítójára került, legerősebb szimbolikájú rajzainak egyike, a kettőtört fák sorozatából (1992-ben). Legutóbb Sepsiszentgyörgyön találkoztunk össze, az Erdélyi Művészeti Központ tárlatán, ahol önálló kis térben az őt megillető súllyal voltak jelen a munkái. Ott is fölemlgette, amit még 2009-ben, majd a *Hazatérő képek* kötetben írtam róla, többek közt az ágakból épült fészekbe rejtett apró tojás fehér-fekete látomásáról, a szénrel rajzolt nagy körforgásról, arról, hogy a néző szeme arra a kicsi fehérre koncentrál, magára az életre, a jövőre. Bandi halálának havában megismételtem, változatlan meggyőződéssel: ilyen lényeglátással, ilyen szükszavúan csak a legnagyobbak tudnak szólni. Ráadásul ilyen kitartóan és minőségben, az utolsó percig dolgozni kevesen tudtak, tudnak.

Margitszigeti séta

Az öreg Arany János hatvanöt évesen távozott ebből az árnyékvilágból (*ánti-világi* kifejezés!), „őszikéit” mai szemmel tehát még fiatalon írta; az Akadémiát elhagyva ifjú-öregén sétálgatott a Margitsziget fái alatt. Maga nekem fiatal – egyre gyakrabban idézem Molnár Ferenc Liliomától ellesve a keresetlen szavakat. Persze Arany János messze fölötte áll az ilyen bizalmaskodásnak, hallgatok tehát, ő a magyar irodalom örök nagy öregje.

Tavaly augusztusban, ünnepi délelőtt sétálgattunk a nálam tizennégy hónappal idősebb szerzőtársammal, Láng Gusztávval a Margitszigeten. Egy pohár sör és sült kolbász mellé leülve előkerültek régi dolgok, abból az időből, amikor szomszédok voltunk a Dónát-negyedben, meg hát elkerülhetetlenül a Kántor–Láng-ról is szó került.

– Mi volna, ha amolyan „őszikénk” fejében megajándékoznánk magunkat (talán másokat is) egy új Kántor–Lánggal?

Elkezdtünk beszélni róla, a realitások jegyében, vagyis nem „szabályos” erdélyi magyar irodalomtörténetet írni, hanem visszatekintve 1971-re, illetve 1973-ra, a közben eltelt közel fél évszázad alatt ebben a tárgykörben írt-közölt tanulmányainkból, kritikáinkból állítanánk össze közös kötetet. Régiekről és újakról. Gusztinak tetszett az ötlet, azóta levelezgettünk, elektronikusan (mégis szakadozottan, nagy kihagyásokkal). Fiókok, könyvszekrény-rekeszek felnyitásával tekintélyesre nőhet (nő is) a dosszié – örömteljesebb órák ezek, mint amikor a szekus megfigyeléseit lapozom fel –, nevek és művek, művek és nevek figyelmeztetnek, mekkora távolságot futottunk be, járt be az erdélyi magyar irodalom a hosszú ezredfordulón. Ha a hirtelen ötlet egyszer könyvvé teljesül (sokat azért nem kellene várnunk, a nyolcvan felé közeledőknek bármennyire biztató, mégis fenyegető a Banovich–Jánosházy–Kosztos-féle kilencvenes határ); a megszülető mű nem fog, nem akarhat versenyezni Pomogáts Béla barátunk eddig három-hatkötetes erdélyi *opuszával*.

Én mindenesetre reménykedem, hogy a Táplánszentkereszt (Szombathely) – Kolozsvár híd megépül, járni lehet egy (jó?) ideig rajta. A begyűjtés feladata mellett pedig érdemes figyelni napjaink erdélyi könyveire, Markó Béla lírájának nagyszerű feltámadására, Vida Gábor jelentős regényére (*Ahol az ő lelke*), a Marosvásárhelyről indult Dragomán György berobbanására az európai könyvpiacra *A fehér király*-lyal, amelyet most a *Máglya* követett.

Jelen lenni, olvasni, írni – méltóbb program hetven-akárhány évesen is, mint irigykedni a fiatalokra, netán gyűlölködni, utálkozni, unatkozni, gyászba süppedni, várni a halált.